

אימפריה, לאומיות ויחסי מזרח ומערב ברומן "שמשון" מאת ולדימיר (זאב) ז'בוטינסקי

רפי צירקין-סדן

החוג לספרות, אוניברסיטת תל אביב

הקדמה

בשנים האחרונות מסתמן בישראל עניין מחודש באישיותו, בהגותו המדינית וביצירתו הספרותית של ולדימיר (זאב) ז'בוטינסקי. הדבר בא לידי ביטוי בצורות מגוונות: מפרסומים אקדמיים, דרך אזכורים של שמו ושל הגותו בעיתונות היומית, ועד פניות חוזרות ונשנות למורשת ז'בוטינסקי מצד ראשי מפלגות הימין והמרכז. מגמה זו ניכרת גם בפרסומים בשפה הרוסית, בפרט הפרויקט הישראלי-רוסי לכינוס כל כתבי ז'בוטינסקי ברוסית (Jabotinsky 2007), השפה שבה כתב את מרבית יצירתו הספרותית והפובליציסטית. ואמנם, במקביל לפעילותו הפוליטית האינטנסיבית במסגרת התנועה הציונית הקדיש ז'בוטינסקי חלק ניכר מזמנו לסוגים שונים של פעילות ספרותית: הוא חיבר מסות ופיליטונים במגוון רחב של נושאים לעיתונות הרוסית; פרסם בעיתונות היהודית מאמרים על נושאים אידיאולוגיים ותרבותיים; כתב שירה ותרגם שירה לרוסית ולעברית; וכן כתב סיפורת ברוסית: סיפורים קצרים ושני רומנים ארוכים, הרומן ההיסטורי שמשון מ-1926 (ז'בוטינסקי 2007), שהוא פרשנות מודרנית לסיפור חייו של הגיבור המקראי, והרומן חמשתם (ז'בוטינסקי 1936), העוסק במשפחה יהודית מתבוללת באודסה, מעין מחווה לירית לעיר מולדתו. שני הרומנים האלה ראו אור בעת שיא

* אני מודה לדינה ברדיצ'בסקי על הערות מועילות מאין כמוהן. כמו כן אני מודה למרכז איי-קור, "דעת המקום", על המלגה הנדיבה, שאפשרה את כתיבת המאמר.

פעילותו הציונית של ז'בוטינסקי, ועל כן מהווים ביטוי מוחשי לזהויותיו המתנגשות כמנהיג וכסופר, כלאומן יהודי וכאינטלקטואל רוסי.

למרות ההבדלים הז'אנריים ניתן לזהות בשני הרומנים, שמשון וחמשתם, מכנה תמטי משותף והוא שאלת הזהות והשייכות: לאומיות יהודית או קוסמופוליטיות אירופית? סולידריות לאומית או פטריוטיות אודסית מקומית? הדיכוטומיות האלה במחשבתו של ז'בוטינסקי נדונו בהרחבה בספרות המחקר.¹ עם זאת, החוקרים התעלמו במידה רבה מסוגיית הדיכוטומיה בין מזרח למערב, המגולמת ברומן שמשון וגם במספר לא מבוטל של מסות ורשימות פובליציסטיות של ז'בוטינסקי כגון "המזרח" (תש"ז-תשי"ט), "יהודי המזרח" (תר"פ) ו"עשרת הספרים" (תש"ז-תשי"ט). דרך דיון ברומן שמשון וברשימות האלה מפרסקטיבה זו אציע מבט חדש בדיוקנו של ז'בוטינסקי כאינטלקטואל יהודי-רוסי, ובפרט בתרומתו להבניית מושג המזרח בתודעה הציונית. ייצוג המרחב המזרח-תיכוני בהגותו של ז'בוטינסקי בהיותו אידיאולוג ומנהיג בתנועה הלאומית כבר נדון במחקרו של ערן קפלן, אשר רואה ברומן שמשון ביטוי לחזון ההשתלבות במרחב הים התיכון בשיח הרוויזיוניסטי (Kaplan 2005, 144–147). ואולם, כפי שאראה להלן, הזיקה למרחב הרוסי והמזרח-אירופי – הספרותי, הפוליטי והגיאוגרפי – הדריכה את ז'בוטינסקי בעבודתו על שמשון יותר מהחזון הים-תיכוני. במאמר זה אדגים כיצד השיח האימפריאלי הרוסי וכן ייצוגי המזרח והמערב בספרות הרוסית השפיעו על הדמיון הספרותי הציוני של ז'בוטינסקי, ובכיוון ההפוך – כיצד ייצוגי ארץ ישראל והמזרח הקרוב בדמיון הספרותי הציוני – בעיקר המקרא בהיותו טקסט לאומי מיתי – משתלבים בשיח התרבותי הרוסי. כמו כן, אבחן את מקומו של האימפריאליזם הבריטי בהגותו של ז'בוטינסקי. הדיון בדיכוטומיה בין מזרח למערב בשמשון יתבסס אפוא על הגישה האינטגרטיבית: אדון בהתגבשות מושג המזרח ביצירתו הספרותית של ז'בוטינסקי לצד דיון בקשרים בין התרבות היהודית המודרנית לבין התרבות הרוסית, ובהמשך אבחן גם את יחסי הגומלין בין האוריינטציה האימפריאלית (רוסית או בריטית) לבין האידיאולוגיה הפואטית והחינוך האסתטי הלאומי הבאים לידי ביטוי ביצירתו של ז'בוטינסקי.

בנקודה זו יש להקדים ולומר כי הדיון בדיכוטומיה בין מזרח למערב בשמשון מתבסס על הגדרה סיטואציונית של המושגים האלה, הפועלים ברומן כמסמנים תרבותיים ולא רק כאתרים גיאוגרפיים ממשיים. המזרח מסמן ברומן נחשלות תרבותית, מדינית וצבאית, ואילו המערב מסמן קדמה בתחומים אלה. כלומר, הדיכוטומיה בין מזרח למערב משקפת שלבים בהתפתחות ההיסטורית ועל כן חלה על קטגוריית הזמן יותר מאשר על קטגוריית המקום. השלב ה"מזרחי" בהיסטוריה איננו נצחי והוא יכול לחלוף לאחר אימוץ רעיונות וכלים מתקדמים יותר. בני ישראל מוצגים בשמשון כעם מזרחי שסובל מנחיתות מדינית וצבאית ביחס לפלשתים בני המערב, אבל מדובר במצב זמני שניתן לתיקון. מימוש התיקון הוא משימתו העיקרית של שמשון, והוא מנסה לקדם שחרור לאומי באמצעות הנחלת הערכים המערביים של השליט.

1 מירון 2011; נטקוביץ' 2015; Stanislawski 2001.

הגרעין העלילתי בשמשון אמנם מבוסס על הטקסט המקראי ועל ההיסטוריה הקדומה של המזרח הקרוב, אבל בעת כתיבת הרומן ראה ז'בוטינסקי לנגד עיניו גם את נחשלותו של העם היהודי במזרח אירופה בתקופה המודרנית – מצב שמחייב את אימוץ התרבות האירופית המודרנית בבחינת שלב מכריע בהגשמת פרויקט השחרור הלאומי היהודי. לצורך זה סיפורו של שמשון מסופר מחדש, והפעם כמיתוס מודרני של היהודי המערבי החדש (פישלוב 2000). הרפתקאותיו של שמשון ברומן אינן מסתכמות בפעולות מלחמתיות ובמסעות ציד, אלא כוללות גם פרשיות רומנטיות סוערות, והדבר הופך אותו בבירור להתגלמות היהודי החדש, המשוחרר מתסביך הגבריות הגלותית הפגומה.

ואמנם, ז'בוטינסקי לא הסתיר שהספר נועד לקהל יהודי ציוני, ובפרט לנוער בית"ר ברחבי אירופה.² אין פלא אפוא שהרומן מפגיש בין המוסכמות הספרותיות האופייניות לרומן ההיסטורי, ובפרט הניסיון לפתור דילמות אקטואליות באמצעות פנייה לתמות היסטוריות רחוקות, לבין תפיסת ההיסטוריה בשיח הציוני, המחבר בין זמנים היסטוריים רחוקים, ובין מרחבים שונים: בין היסטוריה עתיקה להיסטוריה מודרנית, ובין ארץ ישראל למזרח אירופה. יתר על כן, למרות הכוונה הציונית המוצהרת של הרומן ניכרת בו זיקה ברורה לספרות הרוסית – החל בדימויי המרחב בתור הזהב של המאה התשע-עשרה (בייחוד ביצירותיהם של אלכסנדר פושקין, מיכאיל לרמונטוב, ניקולאי גוגול ולב טולסטוי) וכלה בתמות של מיניות ומיתו-פואסיס בתור הכסף של המאה העשרים (בייחוד ביצירותיהם של דימיטרי מרז'קובסקי ולאונד אנדרייב). בד בבד, לצד הזיקה לספרות הרוסית ניכרת בשמשון גם זיקה לספרות האנגלית, ובייחוד לז'אנר סיפורי ההרפתקאות הקולוניאליים, המתארים גילוי ארצות חדשות ומפגש עם ילידים. כפי שאראה להלן, פנייתו של ז'בוטינסקי לז'אנר ספרותי האופייני למסורת האנגלית אינה ביטוי של טעם ספרותי בלבד אלא גם של אוריינטציה אימפריאלית, קרי ראיית הספרות האנגלית והאימפריה הבריטית כגורם מערבי קונסטרוקטיבי בפרויקט השחרור הלאומי היהודי.

כפי שאדגים, ראייה זו הייתה מלווה מטבע הדברים בהערכה מחודשת של מקומן של האימפריה הרוסית והספרות הרוסית בהיסטוריה היהודית. ז'בוטינסקי היה ער לעובדה שתהליך המודרניזציה של יהודי מזרח אירופה התנהל לאורך המאה התשע-עשרה בחסותה של האימפריה הרוסית. אך לנוכח כישלוננו של הפרויקט הליברלי הרוסי שביקש לקרב את רוסיה לדפוס התפתחות מערב-אירופיים הפכה רוסיה בעיניו לגורם מזרחי גרסיבי שהוא עצמו זקוק לתיקון. כלומר, הרומן שמשון עוסק לא רק בדיכוטומיה מזרח-מערב בהקשר היהודי, אלא גם במקומן של הספרות הרוסית והאימפריה הרוסית ביחס לדיכוטומיה הזו בכלל ובשיח הקולוניאלי בפרט.

² הגרסה העברית של שמשון בתרגומו של ברוך קרופניק ראתה אור זמן קצר אחרי פרסום המקור הרוסי בשנת 1927. הרומן תורגם גם ליידש, לגרמנית ולאנגלית.

שחרור לאומי והשיח הקולוניאלי ברומן "שמשון" ובהגותו הלאומית של ז'בוטינסקי

בטרם נראה כיצד שמשון משקף את השיח האימפריאלי הרוסי ואת מקומה המורכב של רוסיה בין מזרח למערב, עלינו לעמוד על רובד גלוי יותר, והוא ייצוגה של האימפריה הבריטית ברומן. שמשון מוקדש בחלקו הגדול לעימות בין בני ישראל לפלשתים ולתנודתו של שמשון בין העולם של בני עמו, הנחשל והבזוי בעיניו, לבין עולמם של אויביהם, הנאדר והנערץ עליו. אף על פי שעלילותיו של שמשון בספרו של ז'בוטינסקי (המלחמה עם הפלשתים, פועלו בתפקיד שופט וסיפור האהבה עם דלילה) מתבססות על הטקסט המקראי, אי-אפשר להתעלם מן ההקשר הפוליטי המידי שבו נכתב הרומן, כלומר המתיחות ההולכת וגוברת בין התנועה הציונית לבריטניה בנושא הגשמת תוכנית המנדט בארץ ישראל. כידוע, המחבר תלה את הגשמת החזון הציוני בשיתוף פעולה עם בריטניה ואף הציג קו תקיף ובלתי מתפשר נגד מה שפורש כנסיגתה מהתחייבותה להקמת בית יהודי (Shavit 1988). ואמנם, אפשר להצביע על שורה ארוכה של יסודות בעלילת הרומן שאינם נמצאים בטקסט המקראי ואשר משקפים היבטים אידיאולוגיים ופוליטיים של ההיסטוריה היהודית המודרנית.

כך למשל, המטרה של שמשון ברומן היא לאחד את בני ישראל הפזורים במדבריות ארץ ישראל לקראת כיבושה הסופי, תוך כדי התנגשות עם הפלשתים שפלו אליה מאיי יוון מצד אחד, וכריתת ברית עם הילידים בני כנען מצד אחר. פרטי העלילה האלה אינם קיימים בטקסט המקראי. הפלשתים, השולטים בארץ, מתוארים ברומן כעם מערבי וכבעלי עליונות טכנולוגית וארגונית, אבל עליונות זו מאוימת על ידי רוח הקרב והדהף האידיאולוגי של בני ישראל בהנהגתו של שמשון, המנסים לאמץ דפוסי פעולה של ארגון מדיני וללמוד תורות לחימה מתקדמות. כמו הפלשתים, בני ישראל מוצגים ככוח חיצוני בטרטוריה של ארץ ישראל, שנע ונד בתוכה ומסביב לה בלי להפוך לגורם ילידי. לפרטים אלה ניתן כמובן למצוא סימוכין בטקסט המקראי העוסק בכיבושים ובגלי ההגירה של בני ישראל לארץ ומחוץ לה בעת העתיקה, אך אפשר לראות בהם גם יותר מרמז לעלייתה של הלאומיות היהודית המודרנית במזרח אירופה ובמרכזה, ולתביעותיה הטרטוריאליות בארץ ישראל, הנשענות במידה רבה על הפרשנות הלאומית של המקרא.

אפשר אפוא לראות בעימות בין בני ישראל לפלשתים בשמשון אלגוריה לעימות בין התנועה הציונית לבין בריטניה, כפי שהצטייר בעיני מחבר הרומן ומנהיגה של המפלגה הרוויזיוניסטית בשנות העשרים. ומעניין שהשבטים הכנעניים, שאינם נזכרים כלל בסיפור המקראי וככל הנראה משמשים ברומן רפרנט לאוכלוסייה הערבית של ארץ ישראל בתקופה המודרנית, נוקטים עמדה ניטרלית במאבק בין שני הכוחות החזקים, אם כי אהדתם נתונה בבירור לבני ישראל. יתר על כן, בני כנען מוצגים בשמשון כקבוצה נטולת שאיפות מדיניות הנתונה לפרקטיקות קולוניאליות מצד הפלשתים, בלא אפיק של תיקון ושחרור לאומי כמו זה המאפיין את בני ישראל. ייתכן שהדגשת יחסי הידידות הקרובים בין בני כנען לבין שמשון היא ביטוי למשאלת לב של ז'בוטינסקי ליחסי

שכנות טובים יותר עם ערביי ארץ ישראל. עם זאת, שלילת התביעה לשחרור לאומי מבני כנען מעידה על יחס קולוניאלי שאינו מתיר להם אפשרות להגדרה עצמית או לקול עצמאי. מצבם של בני כנען ברומן ושל הרפרנט ההיסטורי שלהם דומה אפוא למצבם של המוכפפים המושקקים (ספיבק 2004). השימוש שעושה ז'בוטינסקי במילה הרוסית טוּסְמָטְסִי (ילידים) בתור שם קיבוצי לשבטים הילדיים של ארץ ישראל מעורר אסוציאציות ברורות לייצוג הנתינים הקולוניאליים בשיח האימפריאלי האירופי.

ואמנם, הרומן שמשון מתכתב ישירות עם השיח האימפריאלי המערבי, בעיקר הבריטי, ומציג את המרחב של ארץ ישראל כזירה קולוניאלית. שכן גם אם מטרתם של בני ישראל ברומן, וממילא של התנועה הציונית, היא שחרור לאומי ולא כיבוש קולוניאלי, הגשמת מטרה זו מחייבת חיקוי של הרפוסים התרבותיים של השליט המערבי, כלומר הפלשתי-בריטי (בוירין 2004; [Bhabha 2000 [1994]). כך, למשל, שמשון מבלה זמן רב בקרב הפלשתים ומשתדל ללמוד את דרך חייהם, ארגונם המדיני ותורת הלחימה שלהם כדי להנחילם לבני ישראל. חשוב לציין כי חרף אהדתו לבני כנען, שמשון נמנע מלהעביר להם את הידע שרכש אצל הפלשתים. השאיפה לשחרור לאומי ולריבונות מוצגת ברומן כאינטרס אנוכי של קיבוץ אנושי שמימושו תלוי בעוצמה מדינית ותרבותית ולא כזכות יסוד אוניברסלית. השלב הראשון במימוש האינטרס הלאומי הוא שינוי באוריינטציה התרבותית ואימוץ מכלול הערכים המערביים כאלטרנטיבה לנחלשות המזרחית, והשלב השני הוא מאבק נגד כל גורם הגמוני אחר על השליטה בטריטוריה. ברומן שמשון ז'בוטינסקי ביקש לחזק את תומכיה של הציונות הרוויזיוניסטית, ובדיעבד אולי את התנועה הלאומית היהודית כולה, באמצעות האדרת דמותו של הלוחם התנ"כי האגדי והצגתו כסוכן הקדמה והמודרניזציה. במילים אחרות, בניגוד לטענתו של ערן קפלן שהרומן הוא ניסיון ליצירת זהות יס-תיכונית משותפת (Kaplan 2005, 143–147) אני סבור כי משיכתו של שמשון לפלשתים נובעת מהערצתו לעוצמתם המדינית והתרבותית, המהווה מודל עבור בני עמו.

זאת ועוד, משיכתו של שמשון לתרבות המערבית של הפלשתים נובעת בבירור מסלידה מתרבותם של בני ישראל, על הרפרנט האקטואלי שלה במזרח אירופה. לאורך הרומן כולו ז'בוטינסקי מציג באור שלילי את מנהגיהם של בני ישראל בתקופה הקדומה, ומכאן אפשר להבין כיצד נראו בעיניו מנהגיהם של היהודים בני זמנו. לא מן הנמנע שהייצוג השלילי של בני ישראל ברומן מושפע מייצוג היהודים בספרות הרוסית כחלשים, ערמומיים, רודפי בצע ונטולי כבוד עצמי (Livak 2010). אמנם בשמשון בני ישראל מצטיינים ביצר קיום בלתי רגיל, אך מלבד זאת חייהם מתנהלים בעליבות, בווהמה, במדון בלתי פוסק ובעיקר בחוסר יכולת להתאחד לנוכח הסכנה החיצונית. מסעות הציד וההתהוללות של שמשון בחברת בני האצולה הפלשתית, המכנים אותו בשם תיש, ממלאים את שמשון בשמחת חיים גדולה, ואילו למגעיו עם בני ישראל מתלווה תחושת דכדוך תמידית. ואולם שמשון נמשך לא רק לצדדיה הפיזיים והחומרניים של התרבות הפלשתית אלא לצד מעודן יותר, שאליו הוא מתוודע מיד לאחר שנישא לסמדר הפלשתית (נישואים הקודמים ליחסיו עם דלילה):

בימים ראשונים חי שמשון בערפל של אושר. ככלות הכל, למרות ידידותו עם אכתור ועם מכריו של אכתור, התנהלו חייו עד היום בתנאים פשוטים וגסים למדי של ציד, פלישות לתחומי זרים, לפעמים — עבודת שדה טרחנית בצורעה, משתאות הוללות ומעללים עם שפחותיה של הזונה דרגטו בתמנתה. מאותה אצילות, מאותו עידון של צורות קיום אשר משכו אותו משיכה לא ברורה אל סביבת הפלשטים, הכיר עד עכשיו באמת רק את הצד החיצוני הנמוך; [...] לעומת זאת, עכשיו בילה כמעט את כל זמנו ביחידות עם מי שהייתה נינה לשורה ארוכה של נסיכים ושרים רמי מעלה (סמדרן), ונשם באמצעותה את האוויר האמיתי של הארמונות, של מרחבי הים ושל אגרות בנות אלף שנה (ז'בוטינסקי 2007, 99).

ניתן לחוש כאן את הכמיהה לתרבות האירופית — איטלקית, רוסית, בריטית, צרפתית. המשיכה למרחב הלא-יהודי כרוכה כאמור גם בסלידה מן המרחב נטול ההדר והאסתטיקה של בני ישראל — רמז עבה ליחסו של ז'בוטינסקי לתחום המושב היהודי. בהמשך הרומן, אחרי שבוע סוער בזרועותיה של דלילה, נרתע שמשון מלחזור לביתו בשבת דן. "מעולם לא קרב עד כה בתיעוב כזה אל הגבול של נחלת שבטו. שוב הפנים הקודרים האלה, הדאגה, הפרנסים אשר מחשבתם מעמיקה מאין כמוה; שוב אותו המון צעקני... הם יגעו אותו מאוד" (שם, 225). הכמיהה לתרבות המערבית ניכרת גם בניסיון להציג את שמשון כגיבור מספרות ההרפתקאות האנגלית. אמנם גיבורו של ז'בוטינסקי מזכיר מאוד את דמותו של צ'ינגצ'גוק, המנהיג רב-התחבולות של המוהיקנים בספרו הנודע של פנימור קופר המוהיקני האחרון, אבל ניתן לזהות בו גם תכונות של השליט הקולוניאלי. כך, למשל, חוקר הספרות הרוסית מיכאיל וייסקופף רואה בקולונל ג'ון הנרי פטרסון, מפקדם של הגדודים העבריים וקצין ותיק בשירות האימפריאלי הבריטי, אבטיפוס ראשי של שמשון (Weisskopf 2006).

ז'בוטינסקי שירת תחת פיקודו של פטרסון בגדוד העברי. בקובץ רשימות אוטוביוגרפיות, בימי הגדוד, הביע ז'בוטינסקי הערצה גדולה למפקדו ואף ציין שמימיו לא פגש דמות רומנטית יותר (ז'בוטינסקי תש"ז–תשי"ט 3, 113–116). ז'בוטינסקי התוודע לזיקתו העמוקה של פטרסון לתנ"ך ולציונות בתקופה ששירתו יחד בגדוד העברי. בשיחותיו עמו בוודאי גם שמע על הרפתקאותיו בהיותו קצין בשירות האימפריה. באוטוביוגרפיה שלו סיפור ימי הוא מזכיר (ז'בוטינסקי תש"ז–תשי"ט 4, 168) גם את ספרו הנודע של פטרסון האריות אוכלי האדם על נהר צאבו (פטרסון 1952 [1907]), המגולל את הרפתקאותיו במזרח אפריקה ומתאר בין השאר את ציד האריות שאליו יצא לברו בעקבות התקפות האריות על בוני מסילת הרכבת בקניה. לא מן הנמנע שסיפורי ההרפתקאות האלה שימשו את ז'בוטינסקי בעיצוב דמותו של שמשון. דמותו הרומנטית של ההרפתקן הציוני הלא-יהודי, כובש השממה האפריקנית, השלימה בדמיונו של ז'בוטינסקי את דגם היהודי החדש של הציונות.

וכך, באמצעות דמותו של שמשון, ז'בוטינסקי מוקיע את נחיתותם התרבותית של בני ישראל, בעיקר את היעדר הסדר והארגון המדיני, אבל גם נוטה להציג אותם ככוח רב עוצמה, גם אם אנרכי, שמגיע מן המדבר וממעמקי אסיה, ויוצר אתגר של ממש עבור השלטון הפלשתי

(או הבריטי) בארץ ישראל. למרות הנחיתות הארגונית והצבאית, שמשון ובני ישראל זוכים להערכתם של הפלשתים ואף מתגלים כמועמדים ראויים לנישואים למטרות מדיניות. בדברי הברכה לרגל הנישואים בין שמשון לסמדר הפלשתית מצהיר ידידו־יריבו אכתור הפלשתית ש"האלים חילקו את הארץ הזאת ביניהם [בין הפלשתים לבני ישראל], שעברו את שבטיה תחתיהם והורו לך ולעקרון לשמור על השלום לעולמי עד" (ז'בוטינסקי 2007, 79). למרות המסר הפייסני, אכתור, דוברו של הכוח האימפריאלי המערבי, מתייחס לבני ישראל כאל עם מזרחי נחשל, ומושג המזרח כאן מתייחס הן לבני ישראל בעולם הקדום הן ליהודי מזרח אירופה. שיוכם של בני ישראל למדבר הגדול ולאסיה מרחיק אותם מהים התיכון ומאירופה ומקבע הלכה למעשה את מעמדם כעם מזרחי מובהק.

במובן הזה דומה גם שריכוז היהודים במזרח אירופה כפריפריה של התרבות המערבית המודרנית משבש ואולי אף אינו מאפשר את תיקון המורשת המזרחית מימי קדם. עם זאת, שמשון, וכנראה גם המחבר, אינם מקבלים הגדרה מהותנית זו של היהודים כעם מזרחי, שכן כאמור, ז'בוטינסקי רואה במזרח ובמערב מושגים סיטואציוניים, דבר שמאפשר לכאורה תיקון של המצב היהודי. מכל מקום, ההבדל בין נקודת המבט של אכתור לבין זו של שמשון מבטלת את המכנה המשותף האפשרי בין בני ישראל לבין הפלשתים, כבדוגמת החזון היסטיוני הנרמז בברכת החתונה, והופך את הדיכוטומיה בין מזרח למערב ברומן לעימות אלים. שמשון אינו מהסס להתגרש מסמדר מיד אחרי ירח הדבש ולפתוח בפעולות איבה בתגובה למדיניות האימפריאלית של הפלשתים. הפרדוקס הוא שהמאבק הזה נועד לחזק את האוריינטציה התרבותית הפרו־המערבית של התנועה הלאומית היהודית. העימות עם האימפריה אינו מחייב את דחיית התרבות האימפריאלית, כל עוד היא אינה משבשת את פרויקט השחרור הלאומי.

עימות דומה מתואר גם בכתבתו הפובליציסטית של ז'בוטינסקי מאותה התקופה. במאמר הפרוגרמטי "המזרח", שהתפרסם ב־1926 (שנת פרסומו של שמשון), זיהה ז'בוטינסקי את המזרח עם נחשלות, פטליזם, קלריקליזם, דיכוי נשים והיעדר כישרון מדיני (ז'בוטינסקי תש"ז-תשי"ט). כל אלה מנוגדים לאידיאה המערבית הכללית של קדמה, יוזמה וחירות. עם זאת, חשוב לציין שגם במאמר הזה ז'בוטינסקי אינו מציג את המזרח כמושגים מהותניים, אלא מתארו כמצב היסטורי שניתן להתגבר עליו — עמדה שדומה להשקפתו של שמשון ברומן. התנאים התרבותיים והפוליטיים במזרח דומים, לפי ז'בוטינסקי, לאלה שבאירופה בימי הביניים. מטרתן של התנועות היהודיות המודרניות, ההשכלה והציונות היא "הפרדת המסורות והמשפטים הקדומים מן המהות", והמהות היא השתייכותם של היהודים לתרבות אירופית. עמדה זו מנוגדת כאמור לתפיסתו האימפריאלית המערבית של אכתור הפלשתית בשמשון, הרואה בבני ישראל עם מזרחי נחשל, שבא אל כנען מהמדבר הגדול (שם). במאמר "המזרח" ז'בוטינסקי קובע, בהשפעת מקס נורדאו, שמטרתה של הציונות איננה התחדשות מוסרית במזרח בנוסח ציוני ברלין אלא חיסול המזרח, כלומר הפיכתם של יהודי מזרח אירופה — וגם יהודי ארצות ערב — לבני התרבות המערבית במסגרת פרויקט התחייה הלאומי. הגשמת הציונות בהכרח תלויה בהפצת התרבות המערבית בקרב האוכלוסייה

הערבית הילידית (ז'בוטינסקי תש"ז-תשי"ט, 1, 276-277). גם ברומן שמשון בני כנען נהנים מהנחלת הערכים המערביים על ידי בני ישראל.

ואולם, הצהרות אלה, ובפרט הסתירה בין הקריאה לחיסול ה"מזרח" היהודי לבין הגדרת היהודים כעם אירופי, לא רק חושפות חרדה מפני המזרח היהודי והלא-יהודי, אלא גם מבטאות באופן מובהק את אורח המחשבה האימפריאלי ואת האמונה בעליונותה המוחלטת של התרבות המערבית. ההגירה ממזרח אירופה לארץ ישראל הייתה הכרחית בעיני ז'בוטינסקי לא רק להצלתם של היהודים מסכנת ההשמדה הפיזית, אלא גם למען התיקון הפסיכו-תרבותי שלהם, שכן מזרח אירופה עדיין שרויה בשלב ה"מזרחי" של ההיסטוריה. במונח הזה ארץ ישראל מתגלה בהגותו כמרחב אוטופי יהודי וכעמדה קדמית של המערב במזרח בעת ובעונה אחת.

לנוכח פני יאנוס: הרומן "שמשון" על רקע הפרויקט האימפריאלי הרוסי

העיונות בין בני ישראל לפלשתים ברומן אמנם מרמז קודם כול על מתיחות בין התנועה הלאומית היהודית לבין האימפריה הבריטית, אך ניתן לזהות בו גם עקבה של יחסי הגומלין המורכבים בין הלאומיות היהודית המודרנית לאימפריאליזם הרוסי, שנודעה לו השפעה מכרעת על הפנייתם של הלאומיות היהודית לאפיק הטריטוריאלי הארץ-ישראלי. אפשר אפוא לדון ברומן שמשון ובהתפתחותו האינטלקטואלית של ז'בוטינסקי גם בהקשר של הפרויקט האימפריאלי הרוסי.

נפתח ברקע ההיסטורי: בעקבות סדרת ניצחונות צבאיים על האימפריה העות'מאנית, על הממלכה הפרסית ועל הממלכה השוודית, ובעקבות מהלכים דיפלומטיים בסוף המאה השמונה-עשרה שהביאו לחלוקת פולין, העמיק השלטון האימפריאלי הרוסי את אחיזתו בשטחים העצומים בין הים הבלטי לבין הים השחור, כולל קווקז ואסיה התיכונה. עם תחילתו של "העידן המערבי" בהיסטוריה הרוסית בעקבות הרפורמות של פיוטר הגדול (1694-1725) ובייחוד בעקבות תקופת "האבסולוטיזם הנאור" של יקתרינה הגדולה (1762-1796) אימצה האימפריה הרוסית אתוס ציוויליזטורי לא רק בחלקיה המזרחיים אלא גם בחלקיה המערביים, שבהם התרכזו מרבית האוכלוסייה היהודית. האתוס הזה נשמר במידה רבה אפילו בתקופת שלטונם של הצארים השמרנים אלכסנדר הראשון (1796-1825) וניקולאי הראשון (1825-1855). אולם במחשבה הגיאוגרפית של הנאורות, שהגדירה את מזרח אירופה כחלק אינטגרלי של האוריינט, הצטיירה האימפריה הצארית כבעלת פני יאנוס, כלומר כגורם מערבי פרוגרסיבי כלפי פנים וכגורם מזרחי ריאקציוני כלפי חוץ (Wolff 1994, 1-49).

להתפתחויות אלה הייתה השפעה מכרעת על תולדות יהודי רוסיה ומזרח אירופה. למרות ריכוזם בחלקים המערביים של האימפריה נתפסו היהודים בשיח האימפריאלי הרוסי במאה התשע-עשרה כעם מזרחי מובהק בשל מוצאם מהמזרח התיכון. הצאר אלכסנדר השני ביקש להאיץ את תהליכי המודרניזציה ברחבי האימפריה, כולל בקרב היהודים, ובתקופת שלטונו (1855-1881) הפך המשטר הצארי למייצג של המערב בשיח היהודי ולבעל בריתה

העיקרי של תנועת ההשכלה בעידוד הפרודוקטיביזציה ובתיקון הנחשלות היהודית. במסגרת הניסיונות להפוך את היהודים לנתינים מועילים של האימפריה יזם השלטון הצארי במהלך המאה התשע-עשרה כמה גלי ההגירה ממחוזות צפון-מערביים של תחום המושב היהודי ברוסיה לאזורים מצפון לים השחור, שבהם יכלו היהודים לעסוק במסחר ובחקלאות באופן חופשי למדי. אודסה, שבה נולד והתעצב ז'בוטינסקי, נוסדה ב-1794 כעיר הסחר החופשי ובתוך שנים ספורות הייתה לעיר הנמל החשובה ביותר של האימפריה הרוסית על הים השחור, וגם ליעד ראשי של ההגירה היהודית, עד שהפכה לאחד המרכזים היהודיים הגדולים באירופה (ברטל ופרנקל 2010).

ואולם אודסה הייתה לא רק מרכז כלכלי תוסס ועיר נמל קוסמופוליטית הנתונה באחיזה רופפת בלבד של השלטון המרכזי, אלא גם מרכזן של תנועות לאומיות באזור הים השחור: האוקראינית, הבולגרית, הרומנית, היוונית והיהודית. אחרי גל הפוגרומים בשנים 1881–1882 בעקבות רצח אלכסנדר השני וקצן של הרפורמות הליברליות החלה האינטליגנציה היהודית-רוסית לפקפק באפשרות האינטגרציה של היהודים ברוסיה. לנוכח המדיניות הלאומנית והאנטישמית המוצהרת של יורשיו של אלכסנדר השני, אלכסנדר השלישי (1881–1894) וניקולאי השני (1894–1917), שביקשו לחזק את היסוד הסלאבופילי במדינה, ועקב כישלונותיה של תנועת השחרור הכלל-רוסית, הפכה האימפריה הרוסית במפנה המאות מגורם פרוגרסיבי בתהליך המודרניזציה של היהודים לגורם ריאקציוני, והתפתחות זו הובילה גם למפנה הלאומי והציוני. ההגירה ההמונית אל מחוץ לגבולות האימפריה הצארית, בעיקר לארצות הברית, והופעת האידיאולוגיות שדגלו בפתרון הטריטוריאלי-מהפכני של השאלה היהודית, היוו אלטרנטיבה לשיח הרפורמיסטי של ההשכלה.

המפנה הלאומי בשיח היהודי-רוסי בסוף המאה התשע-עשרה היה כרוך גם בשינוי באוריינטציה האימפריאלית. בראשית המאה העשרים הייתה האימפריה הבריטית לא רק לגורם מרכזי בדיפלומטיה הציונית אלא גם לגורם המייצג הממשי של האידיאה המערבית הפרוגרסיבית. הגותו של ז'בוטינסקי משקפת באופן מוחשי את השינויים באוריינטציה האימפריאלית בקרב יהודי רוסיה מחד גיסא ואת המתח בין שני השיחים האימפריאליים, הבריטי מזה והרוסי מזה, מאידך גיסא. אם האימפריה הבריטית מזוהה בהגותו עם הקדמה והמערב, הרי האימפריה הרוסית, לנוכח כישלונה למלא פונקציה פרוגרסיבית בהיסטוריה היהודית, מתגלה בהיותה מכשילת המודרניזציה ובאת כוחה של העריצות המזרחית. האימפריה הרוסית נוכחת ברומן שמשון בבחינת הנגטיב של החזון הלאומי המדיני והתרבותי, ופני יאנוס שלה לובשים הבעה זועפת וקודרת כלפי פנים וכלפי חוץ גם יחד. נחשלותם של בני ישראל ברומן — כלומר נחשלותו של הרפרנט שלהם במציאות, קרי העם היהודי במזרח אירופה — מצטיירת כתוצר של שליטת האימפריה הרוסית המזרחית, שאינה מצליחה להפוך אותם מעם מזרחי לעם מערבי ואף משאירה אותם במצב של דיכוי קולוניאלי.

ואכן, התרבות היהודית הנאבקת על זהותה נמצאת ברומן במצב ביניים, והדבר ניכר כבר בפרקים הראשונים של שמשון, שבהם תוהה מככנאי בן שוני, הכיורף הכדיוני של שמשון,

על זהותו הלאומית של שמשון. במפגש הראשון עם מכבנאי, שמשון מתגלה כנער פלשתי טיפוסי, אולי אפילו מערבי יותר מהפלשתים עצמם, אך עד מהרה מתחוויר למכבנאי שמוצאו של הנער מבני ישראל. שמשון נמצא בשלב מתקדם של אקולטורציה מערבית שאמורה לשמש דוגמה לעם כולו. בינתיים בני עמו עדיין שרויים בשלב ההיסטורי ה"מזרחי" החשוך, וניתן לשער שז'בוטינסקי מרמז כאן על חוסר האפשרות לתיקון נחשלותם של יהודי תחום המושב, הנאנקים תחת שלטונה של העריצות הצארית המזרחית. באחד ממפגשיו של שמשון עם היבוסים, ששמם נודע כשודדי דרכים ועובדי האל ציון-עזאזל בירושלים, הוא גורר אותם לבית מרחץ כדי לסלק מהם את ריח צואת העזים, שהיה אהוב עליהם יותר מריחם של בני אדם (ז'בוטינסקי 2007, 183). היבוסים הם שבט כנעני ילידי, אך ז'בוטינסקי נדרש לפולחנם הדתי בירושלים כדי להקיע את הזנחת הניקיון והסדר של אנשי היישוב הישן בירושלים, המתעלמים אף הם מחשיבות ההיגיינה והאסתטיקה, ואף לגנות את אמונותיהם. מיותר לציין כי בדמיון הציוני הפרו-מערבי נתפס היישוב הישן בירושלים כגלגולה של העיירה היהודית במזרח אירופה. ומוטיב הניקיון כאן, כלומר אימוץ מערכת הנימוסים האירופית, הוא ביטוי להמשכיות של שיח ההשכלה אחרי המפנה הלאומי, ולהפנמת ערכי הנאורות האירופית כמודל לאורח החיים המערבי. להיות יהודי מודרני אליבא דז'בוטינסקי פירושו להיות "אדם בצאתך ואדם באהלך" ולא "אדם בצאתך ויהודי באהלך", כלשונו של משורר תנועת ההשכלה היהודית לייב גורדון בשירו הידוע "הקיצה עמי" (גורדון 1959, יז).

האימפריאליזם הרוסי אולי נכשל בעיני ז'בוטינסקי בקידום המודרניזציה של היהודים, אך הוא המשיך לספק לו מאגר של דימויים ספרותיים להמשגת המרחב המזרח-אירופי והארץ-ישראלי. שכן למרות היסוד האנטי-קולוניאלי והאנטי-רוסי שלה, העלייה מרוסיה לארץ ישראל בתחילת המאה העשרים הביאה עמה את דגמי המחשבה ואופני הייצוג הספרותי הרוסיים, לרבות הכלים להמשגת המרחב האימפריאלי. ככלות הכול עלייה זו הייתה תוצר לוואי של ההתפשטות האימפריאלית הרוסית והמשך של גלי ההגירה היהודית בתוך מזרח אירופה. מעמדה הפריפריאלי, גם אם המתחזק, של ארץ ישראל באימפריה העות'מאנית אפשר לעולים מרוסיה לדמיין אותה כשטח הפקר — כמו אזורי הספר של האימפריה הרוסית מצפון לים השחור ובקווקז — מתוך פנייה חוזרת ונשנית לספרות הרוסית. הדמיון הציוני הוון באופן ברור על ידי מערכת הדימויים האופיינית לספרות הרוסית.

ואמנם, לספרות הרוסית הקלאסית היה תפקיד מכריע בתהליך ההמשגה של המרחב האימפריאלי הרוסי. יצירות כדוגמת גיבור זמננו (1840) של לרמונטוב, בת הקפיטן (1836) של פושקין, הסיפור "טאראס בולבה" (1835) של גוגול וקוזקים (1863) וחגי מוראט (1904) של טולסטוי לא רק סיפקו תיאורים מרהיבים של הספר של האימפריה הרוסית, אלא הפכו את האזורים האלה, בייחוד את הקווקז, למוקד משיכה עבור הצעירים ממעמד האצולה. המסעות או השירות הצבאי בקווקז היו לידם אפשרות למימוש הגבריות ולגילוי עצמיותם הרחק מן הסלונים של האצולה והציוויליזציה האירופית. האקזוטיקה של הקווקז ושל אזורי הספר של האימפריה הרוסית מצטיירת בספרות הרוסית הקלאסית

כניגוד גמור לאורח החיים המנוון ורווי השעמום והצביעות בחלקה האירופי של האימפריה הצארית (Layton 1994).

תיאורי הקווקז והקוזקים, הלוחמים והאיכרים החופשיים בשליחות האימפריה הרוסית בגבולותיה הדרומיים הילכו קסם על הציונים הרוסים, סופרים ופעילים פוליטיים גם יחד, שביקשו לחולל שינוי בקיום היהודי הגלותי. כך, למשל, שאול טשרניחובסקי ב"שיר-ערש טטרי" שלו, שאב את אידיאל הלוחם הציוני מ"שיר ערש קוזקי" של לרמונטוב, המתרפק על חיי הסכנה בספר הרוסי. אצל אנשי העלייה השנייה, ובפרט מייסדי ארגון השומר, התמוג דימוי הקוזק עם הדימוי של הברדוי (ברטל 2007). לא מן הנמנע שאנשי העלייה השנייה המירו בדמיונם את נופי הקווקז שבספרות הרוסית בנופי הגליל והכנרת — המרה המתבססת על התבנית הרומנטית בהמשגת שני האתרים: פולחן הטבע הפראי הנשגב, אפשרות לחיים אותנטיים ומימוש הגבריות. ז'בוטינסקי לא היה איש העלייה השנייה, אבל הוא התחנך על ברכי הספרות הרוסית וללא ספק הכיר את ייצוגי הספרותיים של הספר הרוסי. גם בשמשון ארץ ישראל מתגלה כאזור ספר מובהק שניתן להגשים בו פנטזיות של אלימות ומין. אמנם ייעוד חייו של שמשון ברומן הוא המלחמה בפלשתים, אבל הוא גם עורך מסעות שוד, נוקם נקמת דם ומתהולל בחברת נערות פלשתיות וכנעניות. שמשון אמנם מתנהג כבן תרבות במגעיו עם הפלשתים, אבל בדמותו ניכרים גם קווי האופי של דמות הפרא האציל, ונראה שהצירוף ביניהם הוא שהופך אותו לסמל היהודי החדש. במוכן הזה הרומן שמשון מתכתב לא רק עם ספרות ההרפתקאות האנגלית, אלא גם עם הספרות הרוסית של המאה התשע-עשרה, שנכתבה על רקע הפרויקט האימפריאלי הרוסי וזיהתה את הקיום האוטנטי עם דמותם של הלוחם הצ'צני, הקוזק והאיכר הרוסי.

ברור שז'בוטינסקי שאב את מודל היהודי החדש שלו גם מתבנית נוף מולדתו אודסה, שהייתה שטח הפקר של האימפריה הרוסית ונמצאו בה טיפוסים חסרי מורא מסוג הגיבור של "שיר מבריה המכס" פרי עטו — שיר שכולו מחווה לחיי סכנה, תגרות שיכורים ומיניות בוטה (ז'בוטינסקי 2005, 138–139). זהותו האתנית של מבריה המכס בשירו של ז'בוטינסקי אינה ברורה אף שבהקשר האודסי זהה טיפוס זה לעתים עם הגנגסטרים היהודים, כדוגמת גיבורי "סיפורי אודסה" של איסאק באבל, שפורסמו בכתבי העת בשנים 1923–1924, כלומר כשנתיים לפני סיום השלמת הרומן שמשון. לטיפוסים האלה משולי החברה לא היה ייצוג ממשי בספרות הרוסית של המאה התשע-עשרה, שעסקה לרוב בחיי הנפש של בני השכבות המשכילות. שמשון של ז'בוטינסקי אמנם מגלה לאורך הרומן תכונות וכישורים האופייניים לשכבות המשכילות (ידיעת שפות, כישרון סיפורי, תכנון מדיני) אבל לעתים נוהג כפרא — התנהגות שמזכירה את גיבוריו של באבל, שהמשיך במובנים רבים את המסורת הדקדנטית בספרות הרוסית, על נטייתה לייצוג השולי והחריג כמקור של עוצמה רוחנית. מכאן שלצד זיקתו של שמשון להמשגת המרחב האימפריאלי בספרות הרוסית הקלאסית, יש לחפש את מקורות ההשפעה על עיצוב דמותו של שמשון גם בגל הדקדנטי הניאורומנטי ברוסיה בסוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים.

בין דקדנס רוסי לתחייה יהודית: השיח המיתו־פואטי ברומן "שמשון" והדגם היהודי המערבי בתרבות הציונית

ואכן, לצד הזיקה לייצוג הקווקז והקוזקים בספרות הרוסית של המאה התשע־עשרה בולטות בשמשון רמיונות רבות למהלך הדקדנטי בתרבות הרוסית במפנה המאות, שכלל גם הוא פנייה לתמות אקזוטיות, הניכרות כל כך בעלילת הרומן. עם זאת, המהלך הדקדנטי הביא עמו שינויים רבים בנורמות ששלטו בספרות הרוסית במאה התשע־עשרה. בהשפעת המשוררים הצרפתיים המודרניסטים, בעיקר שארל בודלר, החלו גם הסופרים הדקדנטיים והסימבוליסטים ברוסיה לאמץ תפיסות אסתטיציסטיות של "אמנות לשם אמנות" ואף ראו בהן אלטרנטיבה לרוח האזרחית ולפואטיקה של המעורבות החברתית ששלטו בספרות הרוסית במאה התשע־עשרה. חידוד הערכים האסתטיים במודרניזם הרוסי היה מלווה בפולחן החושניות ובאינדיבידואליזם קיצוני. אחד הביטויים המובהקים של המגמה הזו היא התקבלותו של פרידריך ניטשה, שהעלה על נס את החוויה האסתטית הטרגית של האינדיבידואל – נדבך מרכזי במגמות הדקדנטיות והאסתטיציסטיות בתרבות תור הכסף הרוסי.

כרבים מבני דורו ברוסיה גם ז'בוטינסקי הוקסם מרעיונותיו של ניטשה ואף רתם אותם לחזון הציוני שלו. ניתן לזהות מוטיבים ניטשיאניים ברורים גם ברומן שמשון: כוחו הגופני וסגולותיו הנפשיות של שמשון הופכות אותו להתגלמות האדם העליון; מראהו החיצוני דומה לזה של החיה זהובת השער, שהייתה לאחד הדימויים המפורסמים של ניטשה; השילוב בין נזירות להפקרות בהתנהגותו מזכיר את תנודות נפשו של זרטוסטרא; הערצתו לאסתטיקה ולעוצמה הצבאית של הפלשתים לצד הבוז לעליבותם של בני ישראל מרמזים על זיקה לניסיונו של ניטשה להציב ערכים יוניים־רומיים תחת המוסר היהודי־נוצרי, שהביא לדידו את התרבות המערבית אל סף כליה. המוסר היהודי־נוצרי משויך כאן בבירור לארץ ישראל ולמזרח הקרוב. שיזור המוטיבים הניטשיאניים בשמשון, בייחוד עליונותם של ערכים יוניים־רומיים, משרת את חזונו של המחבר: היפוך הערכים בתרבות היהודית, כלומר קירובה למקורות הראשוניים של התרבות המערבית. אין פירוש הדבר שז'בוטינסקי מבטל את מעמדו של המקרא בתרבות המערבית, אך נראה שהוא הזדהה בעיקר עם דמויות מקראיות אשר עולות בקנה אחד עם דמויות המופת של העולם היווני־רומי, ולכן אך טבעי שמכל גיבורי המקרא בחר דווקא בדמותו של שמשון, שאכן מזכירה מאוד את גיבורי איליאדה ואודיסיאה. בחירתו זו נועדה לקדם את המהלך המיתו־פואטי המהפכני להנחלת הדגם היהודי המערבי.

הזדהותו של ז'בוטינסקי עם פרויקט ההערכה המחודשת של הערכים באה לידי ביטוי בהיענותו לשיח המיתו־פואטי של תור הכסף הרוסי, שעסק גם הוא (בהשפעת רעיונותיו של ניטשה) בגנאלוגיה של הערכים והאוריינטציה התרבותית. כך, למשל, שמשון מתכתב באופן ישיר עם אחת היצירות המרכזיות של תור הכסף, הלוא הוא הרומן לאונרדו דה וינצ'י (1901), החלק השני בטרילוגיה כריסטוס ואנטי־כריסטוס של דימיטרי מרז'קובסקי, העוסק ביסודות מרכזיים של התרבות האירופית, ובפרט ברנסנס האיטלקי. ז'בוטינסקי בוודאי קרא בספריו של

מרז'קובסקי ואף ראה לנגד עיניו בזמן כתיבת שמשון את דמותו של צ'זרה בורג'יה בלאונרדו דה וינצ'י, שמוצג כחיה זהובת שער העומדת מעל לטוב ולרוע ומשלימה במידה רבה את דמותו של לאונרדו, האדם המערבי המודרני הראשון. אלא שבניגוד למרז'קובסקי, שראה ברנסנס האיטלקי ובמיתוס המודרני המערבי איום על האידיאה הרוסית הנוצרית, ז'בוטינסקי ראה בהם דגם חיובי. דומה שהאידיאה הרוסית הנוצרית, ובדיעבד גם האידיאה היהודית, שייכות לדידו למיתוס מזרחי שיש להמירו במיתוס המערבי החילוני המודרני. במובן הזה האידיאה של הרנסנס האיטלקי כערש התרבות המודרנית אינה נוכחת בשמשון כקטגוריה של מקום הכוללת את איטליה ומרחבי הים התיכון כמקום ממשי (Kaplan 2005, 146) אלא כקטגוריה של זמן ומסמן של ערכים מערביים אוניברסליים. בייחוד יש להפיץ ערכים אלה בארץ ישראל, שהיא ערש האומה הישראלית ומקום הולדתה של האידיאה היהודית-נוצרית. וברור גם שהמרת המיתוס המזרחי במיתוס המערבי בטריטוריה הלאומית המיתית, לצד שינוי האוריינטציה לאימפריה הבריטית, נועדו להפוך את היהודים לאומה אירופית מערבית ולהאיץ את מעברם מהשלב המיתי הפורמטיבי אל השלב ההיסטורי (נטקוביץ' 2015). הערכים היווניים-רומיים שזוהו בשיח הרוסי במפנה המאות עם הדקדנס ועם האיום על האידיאה הרוסית מתגלים ברומן דווקא כגורם מרכזי בתחייה הלאומית היהודית. ניתן לשער שזיקתו של ז'בוטינסקי לדקדנס הרוסי, בייחוד לפולחן החושניות ולאינדיבידואליזם הקיצוני בהיותם ביטוי של ערכים מערביים, נבעה דווקא מתחושתו שערכים אלה הם נטע זר בתרבות הרוסית, הנשלטת על ידי הערכים הנוצריים שהביאו לדלדולה של הרוח המערבית המקורית. ונחיתותם התרבותית של בני ישראל בשמשון היא שוות ערך למצבו של העם היהודי תחת השלטון הרוסי, שעדיין לא פיתח מיתוס גברי ויטליסטי מערבי משל עצמו. שמשון הוא תגובה פואטית למציאות זו — קריאה לכינון הסובייקט היהודי המודרני שאינו כפוף לערכים יהודיים-נוצריים. יתרה מזו, אף על פי שהתנ"ך היה בעבור ז'בוטינסקי אינטר-טקסט ראשי במהלך המיתו-פואטי שלו ברור שהוא ראה לנגד עיניו גם ייצוגים של שמשון בספרות ובאמנות, ובהם הנובלה שמשון הגדול מאת הסופרת הפולנייה אליזה אוז'שקובה (Orzeszkowa 1897), שתרגומים מיצירותיה התפרסמו דרך קבע בכתבי העת הרוסיים. לא מצאתי בכתבי ז'בוטינסקי שום אזכור לנובלה של אוז'שקובה, אבל קשה להאמין שלא הכיר אותה שכן מדובר באחד הייצוגים הבולטים של שמשון בספרות המזרח-אירופית ועוד בפרספקטיבה פילוסופית. גיבורה של הנובלה שמשון הגדול הוא יהודי מזרח-אירופי טיפוסי ושמו שימשל, בן למשפחה ענייה שהגיע לפסגת הלמדנות היהודית אך אינו מצליח לפרנס את משפחתו בכבוד. שימשל, זוגתו וציפה ותשעת ילדיהם חיים בעוני ובעליבות מחפירים. באחת מחגיגות הפורים בעיירתו, כאשר שימשל נדרש לגלם את דמותו של שמשון בהצגה למען נזקקים, הוא חווה התרוממות רוח אמיתית ואף מתמזג לחלוטין עם הגיבור המקראי. באמצעות החוויה האסתטית הופך היהודי הגלותי בסיפורה של אוז'שקובה ללוחם ולמאהב אגדי. בתום ההצגה חש שימשל שאט נפש מלימוד התלמוד ואף מתחנן לפני הקדוש ברוך הוא שיהפוך את בנו הקטן ל"שמשון הגדול".

הנובלה של אוז'שקובה כתובה ברוח פרוטו-ציונית ואין ספק שיכלה לספק השראה לחינוך האסתטי במסגרת פרויקט התחייה היהודית שעומד במוקד הרומן שמשון. שמשון של ז'בוטינסקי הוא במובנים רבים התגלמות הפנטזיה של שימשל התלמודיסט. אין ספק שז'בוטינסקי קרא גם את המחזה שמשון הכבול מאת המחזאי הרוסי המודרניסטי לאוניד אנדרייב ([1914] Andreev 1989). נראה שהמחזה, המתמקד בסיפור אהבתם של שמשון ודלילה, גרם לז'בוטינסקי לחדד את המוטיבים הדקדנטיים בשמשון. ברור גם שקרא יצירות נוספות של אנדרייב. כפי שהראתה סוולטנה נטקוביץ', ז'בוטינסקי לא רק הזדהה עם האסתטיקה הדקדנטית של אנדרייב על שום זיקתה לספרות המערב-אירופית, אלא אף נעזר בה לפיתוחו של דגם הגבריות היהודית האנטי-גלותית שישמש מודל עבור המנהיגות הלאומית. לפי נטקוביץ' יש קשר ישיר בין סדרת רשימות של ז'בוטינסקי מחורף 1903 שהוקדשו לסיפור "תהום" של אנדרייב לבין תגובתו לפוגרום קישינב באביב באותה שנה, שבעקבותיו קרא לשים קץ להשפלה הלאומית ולחזק את ההגנה העצמית היהודית (Natkovich 2013). ואמנם, סירובו של ז'בוטינסקי לגנות את האלימות המינית של הגיבור בסיפורו של אנדרייב, שאונס את אהובתו אחרי שראה אותה נאנסת על ידי חבורת בריונים, מטרים את הקריאה אל המנהיגות הלאומית לאמץ את הקודים האלימים של הפורעים, לרבות הבוז לנשיות ולגוף הלאומי החלש. שמשון ברומן של ז'בוטינסקי אינו אונס, אבל דמותו היא פיתוח היפרבולי של דגם היהודי המערבי החדש גם במישור הארוטי. שמו יוצא למרחוק, בעיקר בקרב נשות הפלשתיים ובנות כנען, כמאהב מבוקש ביותר באזור ארץ ישראל. סיפור האהבה הכפול של שמשון לשתי האחיות בנות האצולה הפלשתית סמדר ואלינוער (שמה המקורי של דלילה) נושא אופי חריג ואולי אף פרוורטי על פי הנורמות המיניות בתרבות המודרנית, על ערכי המכובדות והמונוגמיה שלה, והוא מדגים את השפעתו של הדקדנס הרוסי על שיח התחייה היהודית. הרפתקאותיו המיניות של שמשון, שניתן לראות בהן גם נקמה על ההשפלה הלאומית, הן עדות להיפוך הערכים המשמש אמצעי לתיקון הגוף הלאומי היהודי המזרח-אירופי (גלזמן 2007).

פולחן המיניות המשוחררת מכל רסן מוסרי האופייני לספרות הרוסית המודרניסטית מקבל משנה תוקף בשמשון על ידי הצגתה של ארץ ישראל בימי קדם כמקום אקזוטי ורב מסתורין. בהקשר הזה הדקדנס הרוסי לא רק הזין את הדמיון הציוני של ז'בוטינסקי אלא אף השתלב עם התעניינותו בספרות ההרפתקאות האנגלית. תיאורי הקולוניות האירופיות מעבר לים כשטח הפקר ביצירותיהם של דניאל דפו, פנימור קופר ורודיאוד קיפלינג שימשו אותו בעיצוב הפנורמה של המזרח הקדום בשמשון, ולא זו בלבד אלא שגם הדגישו את האתוס הגברי המערבי שעומד במרכז השיח המיתו-פואטי ברומן. כמו כן, ברור גם שהפנייה לתמות קולוניאליות, כולל ההיקסמות הדקדנטית מן האוריינט, משרתת את צורכי הבידול ואשרור הערכים המערביים. שכן היענות לדגם היהודי החדש, המערבי, אמורה לבטל את מעמדם של היהודים כגורם ילידי מזרחי. במובן הזה המהלך של ז'בוטינסקי בעיצוב דמותו של שמשון כסוכן של המערב בקולוניזציה של המזרח היהודי ושל המזרח באשר הוא עולה בקנה אחד עם

ניסיונו של אדוארד סעייד להגדיר את האוריינטליזם כ"התמודדות עם האוריינט על ידי אישור ההשקפה עליו", כלומר התמודדות של המערב עם המזרח שנועדה להקנות לו סמכות הגמונית כלפי חוץ ולהגדיר את ערכיו כלפי פנים (סעייד 2000, 12).

אוריינטציה אימפריאלית והחינוך האסתטי בהגותו של ז'בוטינסקי

לפי ז'בוטינסקי, הבידול מן המזרח חייב לבוא לידי ביטוי גם בחינוך האסתטי ובבחירת הז'אנרים הספרותיים המתאימים לפרויקט התיקון הלאומי. החיפוש אחרי האפשרויות האימפריאליות הופך את הרומן שמשון לאתר התנגשות לא רק בין שני שיחים אימפריאליים, הרוסי והבריטי, אלא גם בין המסורות הספרותיות השונות. כך, למשל, ברומן ניכרת העדפתו של ז'בוטינסקי למודרניזם ולתור הכסף הרוסי, על נטיותיו האסתטיציסטיות והאינדיבידואליסטיות, שהיוו אלטרנטיבה לאידיאולוגיות הפואטיות של המאה התשע-עשרה, ובפרט לנטייה לחקירות הפסיכולוגיות והפילוסופיות המזוהות עם הפרוזה הרוסית הריאליסטית. ואמנם, למרות הזיקה להמשגת המרחב האימפריאלי ביצירותיהם של פושקין, לרמונטוב וטולסטוי, גילה ז'בוטינסקי יחס אמביוולנטי כלפי הנורמות ששלטו בספרות הרוסית במאה התשע-עשרה (מירון 2011). באחת המסות המזהירות שלו, "עשרת הספרים" (תש"ז-תשי"ט), שנכתבה במתכונת של משתה בימי דְּבָר כמו בדקמרון של בוקאצ'ו, גילה ז'בוטינסקי את ה"אני מאמין" האסתטי הספרותי שלו ואף הרכיב קנון מערבי עבור הקורא הרוסי המשכיל. רשימה זו כוללת יצירות ממיטב הקלאסיקה העולמית: התנ"ך, איליאדה ואודיסאה, דקמרון, סיפורי אלף לילה ולילה, דון קיחוטה, מחזות שקספיר, כתבי לורד ביירון והינריך היינה, וכן כתבי פיודור דוסטויבסקי – הסופר הרוסי היחיד שנכלל ברשימה, אחרי ויכוח ממושך, רק בשל היותו סיסמוגרף של הנפש המודרנית. המשוררים והסופרים הרוסים הגדולים של המאה התשע-עשרה – פושקין, לרמונטוב, גוגול, איוון טורגנייב – אינם מוזכרים כלל. טולסטוי מוזכר בנשימה אחת עם ז'ק רוסו בבחינת חיקוי של הומרוס. ז'בוטינסקי מעלה אפוא על נס יצירות רוחשות פעולה בעלות עלילה סוחפת שבמרכזן עומדת דמות הגיבור הרומנטי.

לא ניתן להבין עמדה זו אלא כפסילה של נורמות הספרות הרוסית במאה התשע-עשרה, שהעמידו במרכז את הדילמות המוסריות והפוליטיות. לדירו של ז'בוטינסקי, ההיבט האידיאלי הפסיכולוגיסטי בספרות אינו יכול להאפיל על ההיבט ההרפתקני. הנטייה לחקירות פסיכולוגיות ופילוסופיות אכן ניכרת מאוד ביצירות שעוסקות בייצוג הספר הרוסי ולרוב אף גוברת על האינטריגה הרומנטית ועל תיאורי ההרפתקאות (בייחוד בגיבור זמננו ובקוזקים). במובן הזה נימוקיו של ז'בוטינסקי בהרכבת הקנון המערבי מאשרים את בחירתו בז'אנר סיפור ההרפתקאות לרומן שמשון. ספרות הרפתקאות לבני הנעורים אמורה לשמש בסיס לחינוך האסתטי המתקדם יותר, שנשען גם הוא על יסוד הפעולה. עלילותיו של הגיבור ההומרי המתמסר למלחמה, לאהבה, למשתה ולצחוק מעניינות את ז'בוטינסקי יותר מהשאלות הפילוסופיות והחטיטטים כנפשו של בן האינטליגנציה הרוסי, שאינם יכולים לבנות סיפור

חיים גדול. דמותו של שמשון איננה דומה כלל לגיבורי הרומנים הרוסיים כדוגמת אבות ובנים, אנה קרנינה ואידיוט. יש בכך ביטוי של טעם ספרותי, אך העדפת רומן ההרפתקאות על פני הריאליזם הפסיכולוגיסטי מצביעה גם על התרחקות מיסודות בתרבות הרוסית שאינם מתיישבים עם הערכים המערביים, כשם שהם מצטיירים בעיני ז'בוטינסקי. במובן הזה אפשר לראות בקידום החינוך האסתטי המערבי, כפי שהוא בא לידי ביטוי בקנון של ז'בוטינסקי, חלק אינטגרלי מהתוכנית למודרניזציה של רוסיה שמטרתה לקרבה למודל המדיני המערבי הליברלי. החזון הפואטי של שמשון, כל שכן חיוב המיתוס המערבי שבו, יכול להיות רלוונטי גם לקורא הרוסי ולא רק לזה היהודי.

והנה כי כן גם בדיונו בסוגיית הספרות, ובהקשר של הספרות הרוסית, ז'בוטינסקי מיישם את הדיכוטומיה בין מזרח למערב באופן סיטואציוני בלא קשר למקום גיאוגרפי מסוים, מתוך הפנמת השיח האוריינטליסטי המערבי. כפי שהראיתי לעיל, עבור ז'בוטינסקי האימפריה הרוסית, כולל חלקה האירופי, היא בעצם חלק מהאוריינט. בחירתו של ז'בוטינסקי לכתוב רומן היסטורי לפי דגם סיפור ההרפתקאות האנגלי, ולהתנער מן ההיבט האידיאי הפסיכולוגיסטי והפילוסופי ששלט בספרות הרוסית של המאה התשע-עשרה, הוא אפוא אקט של דה-קולוניזציה מן התרבות האימפריאלית הרוסית מצד אחד ורה-קולוניזציה לתרבות האימפריאלית הבריטית מצד שני. כלומר, האוריינטציה האימפריאלית מכתובה את בחירת הז'אנר הספרותי לצורך קידום החינוך האסתטי הלאומי. הספרות הרוסית האידיאלית, בבת עינה של האינטליגנציה הרוסית הליברלית, מצטיירת בעיניו כבעלת נורמות אסתטיות שאינן הולמות את הפרויקט המערבי הליברלי, בעיקר בשל חוסר יכולתה לשמש מודל לחינוכו של האינדיבידואל החופשי ובעל היוזמה.

הסתייגותו של ז'בוטינסקי מהספרות הרוסית כרוכה בהזדהות עם התרבות האירופית הקוסמופוליטית. הזדהות זו ניכרת גם בדמותו של שמשון ברומן, שמרבה לבלות בהרפתקאות אהבים, במשתאות, במסעות ציד ובתחרויות ספורט במחיצת בני ובנות העמים השוכנים בארץ ישראל הקדומה. ז'בוטינסקי גילה עמדה קוסמופוליטית עקבית לאורך כל שנות פעילותו הספרותית. במסה "עשרת הספרים" אין כל רמז למוצאו היהודי של המחבר. עם זאת, אי-אפשר להתעלם מן העובדה שז'בוטינסקי החל את הקריירה הספרותית שלו בתור מסאי בעיתונים כגון חדשות אודסה (*Odesskie Novosti*), שקהל קוראיו נמנה ברובו עם הציבור היהודי המשכיל באודסה ובדרום רוסיה, ציבור שהזדהה עם ערכי התרבות האירופית הקוסמופוליטית (Stanislavski 2001, 116–149). ולכן, לא יהיה מוגזם לטעון גם כי הציפייה להתקרבותה של רוסיה לאירופה, בין היתר באמצעות החינוך האסתטי המערבי, משקפת גם עמדה לאומית יהודית שלפיה פתרון הבעיה היהודית אינו יכול להיות טריטוריאלי בלבד, אלא צריך להיות גם אזרחי ותרבותי ולהיעשות במסגרת המדינה הרוסית הליברלית.³ המסה "עשרת הספרים"

³ בעקבות מהפכת 1905 וההיערכות לבחירות לדיומה הראשונה לקח ז'בוטינסקי חלק פעיל בניסוח תוכנית הלסינגפורס ב-1906, שנועדה לקדם את הזכויות הלאומיות של היהודים ברוסיה ובתפוצות. לפי תוכנית זו, המחויבות לציונות אין פירושה נתק מוחלט מן המטרות הפוליטיות של הלאומיות האקס-טריטוריאלית.

התפרסמה ערב מהפכת 1905 ועל כן, חרף הנימה הדקדנטית, עדיין ניכרת בה אמונה בכוחה של האמנות ובעתידו של הפרויקט הליברלי הרוסי. כישלונה של מהפכת 1905 שם קץ לציפיות לליברליזציה ולדמוקרטיזציה ברוסיה, ובדיעבד גם ערער את אמונתו של ז'בוטינסקי בעתידו של החינוך האסתטי הפרו-מערבי ברוסיה, וחיזק את מחויבותו לפרויקט הצינוני.

ז'בוטינסקי הגיב על כישלון המהפכה כליברל פרו-מערבי וכלאומן יהודי. ברשימה "ראש השנה שלכם" (Jabotinsky 1978 [1908]), שאי-אפשר לראותה אלא כשירת הברבור של הליברליזם הרוסי, הצהיר ז'בוטינסקי על התנתקות מן הפוליטיקה והתרבות הרוסיות. הזהות היהודית של הכותב, שנע ונד בין אודסה לפטרבורג דרך תחום המושב, מודגשת כבר בפסקאות הראשונות של הרשימה, אך כך גם אהבתו הנכזבת לספרות ולתנועת השחרור הרוסיות. "לעתים רחוקות נדמה לי שכבר שכחתי כיצד לשוחח אתכם. לו ישבתי היום ליד שולחן החג שלכם, לא הייתי שותה מהיין שלכם ולא הייתי אומר לכם אף מילה אחת. הייתי שותק לא מפני שאיני מאמין עוד ב'גדולה'. להפך, אינני מפקפק בהכרחיותה. אבל נפשי קרה. הייתי שותק כיוון שהמחר שלכם זר לי, זרים לי אתם ואמונתכם" (שם, 59). האכזבה מכישלון המהפכה והפגיעה ביהודים בזמן דיכוייה הן שגרמו לתגובה הרגשית העזה של ז'בוטינסקי. אין ספק שהאמירות האלה נכתבו בדם לבו של אינטלקטואל שנקרע בין שני העולמות ובדיעבד אולי גם חש תחושת זרות כלפי שניהם גם יחד. תחושת ההזדהות עם הכוחות הליברליים הפרו-מערביים התחלפה בהסתייגות הולכת וגוברת מן השיח הפוליטי והתרבותי ברוסיה. ברם, בשלב הזה ז'בוטינסקי עדיין גילה יחס אוהד, גם אם אמביוולנטי, כלפי סופרים רוסיים ממוצא יהודי. במאמר "על היהודים והספרות הרוסית" (Jabotinsky 1978 [1907]) ז'בוטינסקי אמנם יצא בחריפות נגד היהודים המתבוללים שהחלו לראות בספרות הרוסית את ביתם הרוחני, אבל גם הגדיר את המהלך הנגדי, כלומר זה של סופרים ממוצא יהודי שביקשו להשתלב בספרות הרוסית ועברו לכתוב על נושאים יהודיים, כמעבר מארמון מפואר למחסן אפל. הספרות היהודית ברוסית, בעברית וביידיש מצטיירת בעיני ז'בוטינסקי כספרות פרובינציאלית. על כן, המסורת הספרותית היהודית איננה יכולה להוות תרומה משמעותית לחינוך אסתטי במסגרת פרויקט התיקון הלאומי.

ואמנם, האוריינטציה הפרו-מערבית והקוסמופוליטית של ז'בוטינסקי הכתיבה לא רק את יחסו לתרבות הרוסית, אלא גם את יחסו לתרבות היהודית המודרנית שצמחה במזרח אירופה. היחס הזה היה ביקורתי מאוד, אולי אפילו יותר מיחסו כלפי הספרות הרוסית. למעט חיים נחמן ביאליק, שאותו העריץ ותרגם מיצירותיו לרוסית, אין בכתביו כל התייחסות לגדולי היוצרים של דור התחייה: מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, יוסף חיים ברנר, אורי ניסן גנסין וגרשון שופמן. כפי שהעיר בצדק דן מירון, מדובר בשתיקה רועמת שניתן לפרש כאדישות או אפילו כהתנגדות (מירון 2011, 56–69). ואולם ייתכן שמקורה של השתיקה הזו הוא בזיקתה של הספרות העברית החדשה לספרות הרוסית, זיקה שבאה לידי ביטוי בציות לנורמות אסתטיות ובאימוץ של טכניקות נרטיביות, בפרט הפיכת הספרות לשדה של חקירות פסיכולוגיות ופילוסופיות. היסוד האידיאי הפסיכולוגיסטי הדומיננטי כל כך בספרות הרוסית הצמיח מגמות מקבילות

בספרות העברית. כמו יצירותיהם של לרמונטוב, טורגנייב ודוסטויבסקי, גם יצירותיהם של ברדיצ'בסקי וברנר יוחדו לדילמות הקיומיות של הצעיר המשכיל בהקשר לאומי רחב. מכאן שניתן לפרש את שתיקתו של ז'בוטינסקי בנוגע לספרות התחייה העברית כדחיית הנורמות המקובלות בספרות המזרח-אירופית, הרוסית והיהודית גם יחד. הספרות העברית החדשה שצמחה בהשפעת הספרות הרוסית לא התאימה לדידו לחינוך האסתטי הציוני. הנוער הציוני זקוק לרומן חניכה בצורת סיפור הרפתקאות היסטורי מלהיב, רוחש פעולה ואינטריגה מסעירה. ואמנם, ברומן שמשון ניכרת היקסמותו של ז'בוטינסקי ממוטיב הפעולה הגרנדיוזית שרווח בסיפורי הרפתקאות היסטוריים.

לא מפתיע שלצד פרסום שמשון ביקש ז'בוטינסקי לקדם גם סדרה מתורגמת לעברית של ספרי פעולה היסטוריים שבמסגרתה ראו אור שני רומנים היסטוריים: *אספרתקוס* (1874) מאת רפאל ג'ובניולי האיטלקי, בהוצאת תרגמן האודסית ובתרגום ז'בוטינסקי עצמו, ובארץ ובחרב (1884) מאת הנריק סנקביץ' הפולני, בתרגום ע"נ פרנק ובהוצאת שטיבל. בשני הרומנים האלה ההיסטוריה היא תפאורה לעלילת ההרפתקאות, אך לסיפור ההיסטורי ישנה גם משמעות פוליטית אקטואלית. ג'ובניולי נודע בהיותו תומך נלהב בעצמאות איטליה, ועל כן אפשר לזהות בגיבורו ספרטקוס, המוביל את מרד העבדים נגד רומא, קווים מאישיותו של גריבלדי. ספרו של סנקביץ' עוסק במלחמתם של הפולנים נגד הקוזקים בהנהגתו של בוגדן חמלניצקי — והמחבר לא הסתיר את כוונתו לחזק את רוחם של בני עמו נגד הכובש הרוסי באמצעות אפוס היסטורי. ניתן לשער שז'בוטינסקי ראה בתרגום שני הספרים לעברית תרומה חשובה לחינוך לפעולה הלאומית ההרואית. *אספרתקוס* סיפק לו את דמות המופת של הלוחם האגדי למען החירות, ובארץ ובחרב משך את תשומת לבו ככל הנראה בשל תיאורי הלוחמים הקוזקים והפולנים שהזינו את הדמיון הציוני שלו. המוטיבים האלה ניכרים מאוד גם בשמשון.

מהאוניברסלי לפרטיקולרי: הרומן "שמשון" והזהות היהודית המודרנית

למרות רגישותו של ז'בוטינסקי לשיח הרוסי, שמשון הוא בראש ובראשונה רומן חניכה ציוני ומניפסט הציונות הרוויזיוניסטית. נשאלת אפוא השאלה: מדוע בחר ז'בוטינסקי לפרסם את שמשון לראשונה ברוסית? שכן גם אם לא חש ביטחון בסגנונו העברי היה יכול להמתין להשלמת מלאכת התרגום ולפרסם את רומן החניכה הציוני כראוי, בשפת המקרא שהיא השפה הלאומית המיתית, ולא בשפת תרבות אימפריאלית שיחסו אליה בזמן כתיבתו היה אמביוולנטי למדי. ז'בוטינסקי המשיך להתפרנס מכתיבה לעיתונות הרוסית במשך כל זמן פעילותו הציונית, ואפשר לשער כי אהבתו לשפה הרוסית לא התפוגגה גם אחרי שהצהיר על התנתקות מן התרבות הרוסית. נראה אפוא שלא היה בעיניו דבר טבעי יותר מפרסום יצירה ספרותית בשפת אמו, שכן רק בה היה יכול להגיע לביטוי עצמי מרבי. סמוך לפרסום שמשון פרסם ז'בוטינסקי שלושה כרכים של כתביו ברוסית. ולדימיר חזן סבור שהכתיבה ברוסית

סיפקה לז'בוטינסקי מפלט זמני מן הפוליטיקה היהודית, על שלל ויכוחיה — העקרוניים והקרתניים גם יחד (Khazan 2006).

טענתו של חזן מתיישבת עם אותה טענה של ז'בוטינסקי עצמו שהזכרתיה לעיל, שהמעבר מן הספרות הרוסית ה"גדולה" אל הספרות היהודית הפרובינציאלית (בעברית, בידיש וברוסית) הוא בבחינת "מעבר מארמון מפואר למחסן אפל". כלומר, ייתכן שהכתיבה ברוסית על נושא מקראי קלאסי, גם אם בעל זיקה לפוליטיקה היהודית המודרנית, סיפקה לו מפלט גם מאפשרות עגומה להיכנס אל "המחסן האפל" של הספרות היהודית המכוונת לייצוג חיי היהודים העלובים בתחום המושב. למרות הסתייגותו מן האימפריאליזם הרוסי ומהנורמות ששלטו בספרות הרוסית, בעיני ז'בוטינסקי הייתה התרבות הרוסית, ובפרט הזרם הפרו-מערבי והקוסמופוליטי שלה, קרובה לתרבות האירופית יותר מהתרבות היהודית. לא במקרה בחר להעניק לדמויות ולמקומות בשמשון את שמותיהם המקובלים בתרגומים הרוסיים של המקרא: מנוח הפך ל-Manoy, שכם הפכה ל-Sikhem, מנשה ל-Menassia ואשקלון ל-Askalon. ברור שז'בוטינסקי ביקש להגיש לקורא הרוסי ייצוג לשוני הנטוע בתרבות הרוסית. שאיפה זו גם איננה מנוגדת למחויבותו היהודית. בדיעבד אפשר לטעון גם שפרסום רומן רוסי על נושא יהודי מקראי לא רק חיזק את מעמדה של הרוסית כשפה יהודית, אלא גם החדיר לספרות הרוסית והאירופית תמות שמאפיינות את השיח היהודי. ובמובן הזה אפשר לראות ברומן ביטוי לסימביוזה היהודית-רוסית-אירופית, על הסוגיה המרכזית שלה: סוגיית השייכות והזהות.

ואמנם, ז'בוטינסקי הדגיש את סוגיית השייכות של שמשון על ידי שאלת מוצאו. מנוח, בעלה של הצללפוני, אינו אביו הביולוגי של שמשון. בסוף הרומן אנו למדים שמשמשון הוא בנו של נווד ישראלי שנרצח בידי מנוח. אבל בני ישראל מאמינים שאביו פלשתי במוצאו, מפנים לו עורף ואף מסגירים אותו לידי הפלשתים; בעיניהם עוצמתו הפיזית היא סימן לזרותו. תחושת הזרות של שמשון אכן מלווה את יחסיו עם בני ישראל, אבל מופיעה גם במגעיו עם הפלשתים, וניתן לשער שתחושות אלה של זרות ובדידות שמאפיינות את דמותו של שמשון משקפות גם את לבטיו האישיים של ז'בוטינסקי בנושא הזהות, ואת יחסו לתרבות היהודית המזרח-אירופית. ברשימות אוטוביוגרפיות שכתב, זכרונות בן דורי, ז'בוטינסקי מספר שהמפגש הראשון שלו עם אורח החיים היהודי בתחום המושב, במהלך נסיעה מאודסה לאיטליה, עורר אצלו "סלידה אינסטינקטיבית" (ז'בוטינסקי תש"ז-תשי"ט 57, 57). תחושה זו מלווה גם את פועלו של שמשון. ז'בוטינסקי לא הסתיר את העובדה שאחרי נאומו הציוני הראשון בחוג הסטודנטים בשווייץ — שבו טען ש"היהודים אינם מסוגלים לחיות בין העמים האחרים. ויכול להיות, שהם עצמם אשמים בכך" — חשבוהו הנוכחים לרוסי אנטישמי (שם, 67). התמודדותו של ז'בוטינסקי עם שאלת השייכות ברומן מלמדת שתחושת הזרות שלו כלפי בני עמו, בעיקר בשל היעדר ההדר והעוצמה המדינית, לא נעלמה מתודעתו גם אחרי שהפך לדוברו הראשי של הזרם הציוני הרדיקלי. אם כן, אפשר לראות בוודיוו של ז'בוטינסקי על היסודות האנטישמיים כביכול בנאומו הציוני הראשון ביטוי מובהק לתסביך השנאה העצמית היהודית. התסביך הזה משתקף גם ביחסו לספרות היהודית, כפי שתואר לעיל. כזהו

גם יחסו של שמשון למוצאו הישראלי ולבני ישראל: ניכור וזרות לצד תחושת אחריות. בעיני ז'בוטינסקי, להיות יהודי חדש לפי הדגם הפלשתי/אירופי פירושו אפוא להפסיק להיות יהודי "מזרחי", בין שמדובר במזרח אירופה ובין שמדובר במזרח התיכון. כאמור, ז'בוטינסקי מציע מודל אוניברסלי לתיקון המזרחיות היהודית שכן אימוץ הערכים המערביים אמור להפוך את היהודים באשר הם שוכנים לאומה מודרנית ככל האומות האירופיות.

ואולם ז'בוטינסקי לא היה עקבי בהפצת המודל האוניברסליסטי שלו, בפרט בהשקפותיו על היחסים בין הקבוצות האתניות המרכיבות את העם היהודי, וכך נוצר פרדוקס בגישתו. לכאורה המודל האוניברסלי אמור להגביר את הסולידריות בין הקהילות והמרכזים היהודיים בעולם ולחזק את המכנה המשותף הלאומי הנשען על דגם היהודי החדש. אך הנה דווקא הגישה הפרטיקולרית והמבדילה ולא המודל האוניברסלי היא שעומדת בבסיס חזונו של ז'בוטינסקי בדבר היחסים בין העדות היהודיות השונות. במאמר "יהודי המזרח", שפורסם במזרח ומערב (תר"פ), הביע ז'בוטינסקי התנגדות למיזוג בין האשכנזים לספרדים בנימוק שכל אחת מהקבוצות האתניות צריכה לשמר ולפתח את תכונותיהם הפרטיקולריות של בניה. ז'בוטינסקי לא הטיל ספק במכנה המשותף הלאומי שכן "שפה אחת לכולנו, יחס אחים, שוויון בכול, וקואופרציה לאומית, אבל לא טמיעה שאין אנו יודעים מה יצא ממנה — אולי עם גאוני, אולי גזע מטומטם. אומה למה היא דומה? לתזמורת שיש בה תפקיד מיוחד לחליל, תפקיד מיוחד לנבל" (שם, 59). לכאורה אפשר לראות בטענה זו משום "יבוא" של גישת הלאומיות הפלורליסטית, שעניינה שימור האופי והתרבות הייחודיים של כל קבוצה אתנית. אולם קריאתו של ז'בוטינסקי לחיסול המזרח בשמשון ובמאמר "המזרח" מטילה ספק באשר לנכונותו לוותר על ההגמוניה של היהודים ה"מערביים", כלומר יהודי מזרח אירופה שעברו תהליך של אקולטורציה מערבית. אמנם הוא תולה תקוות רבות בתרומתם העתידית של יהודי המזרח בהנחלת ההגייה הספרדית של העברית ואף מוכן להבטיח את ייצוגם במוסדות הלאומיים, אך הוא עושה זאת מבלי להשתחרר מן הגישה המתבדלת שניזונה מן היחס ההגמוני כלפי המזרח. אפילו מאמציו להנחלת ההגייה הספרדית במסגרת פרויקט התיקון הלשוני מעידים על הזיקה לפרויקט הקולוניאלי האירופי. לדעתו יש להחליף את ההגייה האשכנזית "הצורמת" בהגייה הספרדית הנעימה לאוזן האירופית, ובמקביל גם להחליף את הכתב העברי בכתב לטיני, וכך לחזק את היסודות המערביים של התרבות היהודית המודרנית (Jabotinsky 1992 [1930]).

בנקודה זו יש לסייג ולומר כי לצורך תיקון המזרח ז'בוטינסקי לא היסס לאמץ מגמות תרבותיות ופוליטיות שמקורן במזרח אך הן עולות בקנה אחד עם הערכים המערביים. כך למשל, לאחר מהפכת "התורכים הצעירים" פרסם ז'בוטינסקי סדרת מאמרים שבהם הביע התפעלות מהסובלנות שאפיינה את מדיניותה של האימפריה העות'מאנית ביחסה ללאומיה הרבים, לרבות המיעוט היהודי, במפנה המאות, כלומר בתקופת הרפורמה הפרו-מערבית. התפעלות זו נגזרת מהשקפתו הליברלית האוניברסליסטית, ומבטאת מחשבה על המזרח שלא כמונחים מהותניים, ולא זו בלבד אלא שיש בה משום הצבעה על קיומם של יסודות מערביים

ליברליים במזרח עצמו.⁴ יתרה מזו, רבים מרעיונותיו של ז'בוטינסקי לתיקון המזרח שאובים מאידיאולוגיית הפלג הליברלי של תנועת "התורכים הצעירים" ומהרפורמות שהנהיג אבי תורכיה המודרנית מוסטפא כמאל אטאטורק, לרבות המרת הכתב הערבי בכתב לטיני.

עם זאת, ברור גם שהגשמת הפרויקט הציוני כפרויקט מערבי כרוכה בעיניו בחיסול המורשת המזרחית של האימפריה העות'מאנית ובהתנערות מן הלבנט, ובדיעבד גם מן המרחב היס-תיכוני. ואמנם, לא במקרה נעדר הים התיכון מן הרומן שמשון כמעט לחלוטין. חלקיה הפנימיים של ארץ ישראל ולא רצועת החוף שלה הם אתרי ההרפתקאות של שמשון, והדבר הופך את הרומן למקרה קלאסי של השיח הציוני, המתאפיין בהפניית הגב לים ובהאדרת הקשר לאדמת ארץ ישראל (חבר 2007). מעשה הגבורה היחיד של שמשון שנעשה באזור הים הוא השמדת המקדש הפלשתי בעזה בסוף הרומן. מעשה זה מחסל את האפשרות ליצור ברית וקשרי תרבות בין הפלשתיים לבני ישראל, וממילא גם את האפשרות לאינטגרציה של הממלכה הישראלית במרחב היס-תיכוני. יתר על כן, סופו של הרומן מצטייר גם כקריסה של החזון האוניברסליסטי המערבי. ניקור עיניו של שמשון לאחר שנשבה בידי הפלשתיים והתקרבותו לבני כנען לפני הריסת המקדש מסמלים את כישלון האקולטורציה של בני ישראל לתרבות הפלשתית המערבית ואת החזרתם הלכה למעשה למצב של הנתין הקולוניאלי. בדומה לגיבור המקראי גם שמשון של ז'בוטינסקי מסיים את חייו בפעולה הרואית נואשת המביאה את הקץ על האליטה הפלשתית. אלא שברומן שמשון נוקט פעולה זו, שהיא ספק התאבדות ספק מעשה נקמה, אחרי שאהובתו הפלשתית דלילה מודיעה לו בעת ההתכנסות במקדש על הולדת בנם המשותף ועל כוונתה לחנכו לשנאת ישראל. שמשון אינו יכול לשאת זאת. הריסת המקדש גורמת למות בנו, פרי אהבתו הטרגית לתרבות הפלשתית-המערבית.

לסיכום, השאיפה לתיקון הקיום היהודי-המזרחי עומדת במוקד הרומן שמשון ובכתביו הפובליציסטיים של ז'בוטינסקי העוסקים בבעיית המזרח. כל מהלכיו של שמשון לכינון האומה הישראלית כרוכים במעשה החיקוי הקולוניאלי של התרבות הפלשתית, כלומר התרבות האירופית. באופן זה שמשון מדגים את התסביך האימפריאלי של התרבות היהודית המודרנית – תלות מתמדת בגורמים תרבותיים ומדיניים הגמוניים לצורך השגת המטרות הקולקטיביות. וכך, שמשון נשען על ערכי התרבות הפלשתית כשלוחה של הציוויליזציה המערבית, כדי להפוך את בני ישראל לאומה מתקדמת בעלת תפקיד מרכזי בהפצת הערכים המערביים האוניברסליים. במקביל, ההיענות לאידיאה המערבית המודרנית ברומן, אם דרך הבניית המיתוס היהודי החדש ואם דרך קירובה של הספרות היהודית למודלים התרבותיים והאסתטיים האירופיים, נעשית על רקע הידוק הקשר עם בריטניה, האימפריה המערבית הדומיננטית. ומובן שההתקרבות לאידיאה המערבית ולאומיה המערבית מחייבת בעיני ז'בוטינסקי התרחקות מן האימפריה המזרחית הרוסית, המשפיעה לרעה על מצבו של

4 אני מודה לקורא האנונימי שהפנה את תשומת לבי לשני מאמרים של ז'בוטינסקי, "היודים בתורכיה" (14.2.1909) ו"השאלה הלאומית בתורכיה" (24.11.1910) בעיתון חדשות אודסה, שמשבחים את המדיניות הלאומית העות'מאנית.

הקולקטיב היהודי, לרבות בחינה מחודשת של המסורת הספרותית הקשורה אליה. לדירו ההתקרבות לאימפריה המערבית הכרחית שכן היא משמשת דגם לתיקון הלאומי, אך מצד שני גם האימפריה עצמה מאתגרת על ידי השאיפות הלאומיות היהודיות, והדבר גורר התנגשות בלתי נמנעת עמה. התנגשות זו מקבלת משנה תוקף על רקע התחזקות האנטישמיות באירופה, המשקפת את התפרקות האידיאה של המערב כחזון אוניברסליסטי שניתן להגשמה בעולם כולו, כולל בארץ ישראל. התפרקותו של החזון הזה בסוף הרומן שמשון משמרת את הדיכוטומיה בין מזרח למערב, ושימורה גורם גם לערעור האמונה בתוקפם האוניברסלי של הערכים המערביים ולמאבק באימפריה בשם הערכים הלאומיים הפרטיקולריים. סיומו של הרומן חושף אפוא את הסתירות בחזון האידיאולוגי שלו (דגם היהודי המערבי), המלמדות אולי אף על ספקותיו העמוקים של ז'בוטינסקי בנוגע לאפשרות להגיע לידי איזון בין הערכים האוניברסליים לבין הערכים הפרטיקולריים במסגרת הפרויקט הציוני.

ביבליוגרפיה

- בוירין, דניאל, 2004. "נשף המסכות הקולוניאלית: ציונות, מגדר, חיקוי", יהודה שנהב (עורך), קולוניאליות והמצב הפוסטקולוניאלי, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, עמ' 358–386.
- ברטל, ישראל, 2007. "קוזק וברווי", קוזק וברווי, תל אביב: עם עובד, עמ' 68–79.
- ברטל, ישראל, ויונתן פרנקל, 2010. "מ'חיבת ציון' לציונות: התנועה הלאומית באימפריה הרוסית 1881–1917", אלון גל (עורך), הציונות לאזוריה א, ירושלים ובאר שבע: מרכז זלמן שזר ומכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון, עמ' 49–90.
- גורדון, יהודה לייב, 1959. כל כתבי, תל אביב: דביר.
- גלזמן, מיכאל, 2007. הגוף הציוני: לאומיות, מגדר ומיניות בספרות העברית החדשה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- ז'בוטינסקי, זאב, תר"פ. "יהודי המזרח", מזרח ומערב א-ו, עמ' 59–60.
- , תש"ז-תשי"ט. "המזרח", כתבים טז, ירושלים: ערי ז'בוטינסקי, עמ' 273–283.
- , תש"ז-תשי"ט. "עשרת הספרים", כתבים ז, ירושלים: ערי ז'בוטינסקי, עמ' 11–45.
- , תש"ז-תשי"ט. "בימי הגדוד", כתבים יז, ירושלים: ערי ז'בוטינסקי, עמ' 81–116.
- , תש"ז-תשי"ט. "סיפור ימי", כתבים א, ירושלים: ערי ז'בוטינסקי, עמ' 9–189.
- , תש"ז-תשי"ט. "זכרונות בן דורי", כתבים יז, ירושלים: ערי ז'בוטינסקי, עמ' 25–77.
- , 1936. חמשתם (כתבים ג), בתרגום י"ה ייבין והנניה ריכמן, ירושלים: ערי ז'בוטינסקי.
- , 2005. אילן מצל בגיא, תל אביב: הוצאת המסדר על-שם זאב ז'בוטינסקי.
- , 2007. שמשון, בתרגום פטר קריקסונוב, תל אביב: כתר.

חבר, חנוך, 2007. אל החוף המקווה, ירושלים: מכון ון ליר בירושלים.
 מירון, דן, 2011. הגביש הממקד, ירושלים: ביאליק.
 נטקוביץ', סבטלנה, 2015. בין ענני זוהר: יצירתו של ולדימיר (זאב) ז'בוטינסקי בהקשר החברתי, ירושלים: מאגנס.
 סעיד, אדוארד, 2000. אוריינטליזם, תל אביב: עם עובד.
 ספיבק, גיאטרי, 2004. "כלום יכולים המוכפפים לדבר?," יהודה שנהב (עורך), קולוניאליות והמצב הפוסטקולוניאלי, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, עמ' 135–189.
 פטרסון, ג'ון הנרי, 1952 [1907]. האריות אוכלי האדם על נהר צאבון, תרגום ועיבוד: יוסף נדבה, תל אביב: מסדה.
 פישלוב, דוד, 2000. מחלפות שמשון: גלגולי דמותו של שמשון, תל אביב וחיפה: זמורה ביתן ואוניברסיטת חיפה.

- Andreev, Leonid, 1989 [1914]. "Samson v Okovakh" [שמשון הכבול], v ego *Dramaticheskie Proizvidenia* [דרמות], Leningrad: Iskusstvo.
- Bhabha, Homi, 2000 [1994]. *Location of Culture*, London: Routledge.
- Jabotinsky, Vladimir, 1978 [1907]. "O evreikh I Russkoy Literature" [על היהודים והספרות] [כתבים נבחרים], Tel Aviv: Biblioteka Alia, pp. 61–65.
- , 1978 [1908]. "Vash Novii God" [ראש השנה שלכם], *Izbrannoe* [כתבים נבחרים], Tel Aviv: Biblioteka Alia, pp. 56–60.
- , 1992 [1930]. "Fonetika Ivrit" [פונטיקה של עברית], *Mir Jabotinskogo* [עולמו של ז'בוטינסקי], Moscow: Vostochnaia Literatura, pp. 215–218.
- , 2007. *Sochinenia* [כתבים], Minsk: Met.
- Kaplan, Eran, 2005. *The Jewish Radical Right*, Madison: The University of Wisconsin Press.
- Khazan, Vladimir, 2006. "Ob Odnoi Veroiatnoi Polemike, ili Berlinskii impul'si povesti V. Jabotinskogo *Samson Nazorei*" [על פולמוס אפשרי אחד או רקע ברלינאי לרומן שמשון מאת ז'בוטינסקי], in Lazar Fleyshman (ed.), *Russkii Berlin* [ברלין רוסית], Moscow: Russkii Put, pp. 239–262.
- Layton, Susan, 1994. *Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Livak, Leonid, 2010. *The Jewish Persona in the European Imagination: A Case of Russian Literature*, Stanford: Stanford University Press.
- Natkovich, Svetlana, 2013. "Bezdna Andreeva v Tolkovanii Jabotinskogo" [תהום של ז'בוטינסקי בפירוש ז'בוטינסקי], in Leonid Katsis and Elena Tolstoy (eds.), *Zhabotinskiy I Rossia* [ז'בוטינסקי ורוסיה], Stanford: Stanford University Press, pp. 114–128.

- Orzeszkowa, Eliza, 1897. *Moguchii Samson* [שמשון הגדול], Odessa: Iuzhno-Russkoe Obshestvo Pechatnogo Dela.
- Shavit, Jacob, 1988. *Jabotinsky and the Revisionist Movement, 1925–1948*, London: F. Cass.
- Stanislawski, Michael, 2001. *Zionism and Fin de Siecle: Cosmopolitanism and Nationalism from Nordau to Jabotinsky*, London, Los Angeles and Berkley: University of California Press.
- Weisskopf, Mikhail, 2006. "Mezhdubiblii i Avangardom" [בין תנ"ך לאיונגרד], *Novoe Literaturnoe Obozrenie* [סקירה ספרותית חדשה] 80, pp. 131–144.
- Wolff, Larry, 1994. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford: Stanford University Press.